

Den svenska tillitens historiska vagga

Några kritiska anmärkningar

Glenn Svedin

Inledning

Betydelsen av tillit för att ett samhälle ska fungera väl har under de senaste decennierna återkommande betonats i såväl samhällsvetenskaplig som historisk forskning. Hög tillit anses, bland mycket annat positivt, minska risken för korruption, social oro och brottslighet samt stärka såväl demokratiska värderingar som ekonomisk tillväxt i ett samhälle. James Colemans, men kanske främst Robert Putmans, analyser från 1990-talet om värdet av de nära förknippade fenomenen socialt kapital, tillit och civilsamhälle utgjorde inledningen på en forskningsvåg och samhällsdebatt av sällan skådat slag.¹ Även för svensk del har tillitsforskningen blomstrat under de två senaste decennierna. I denna forskning framstår det moderna Sverige som ett högtillitssamhälle som lyckats kombinera en allomfattande offentlig sektor och en stark stat med ett myllrande civilsamhälle. Det hävdas att analyser av data från olika internationella jämförelser, exempelvis *World Values Survey*, visar att "Sverige och de andra nordiska länderna intar en särställning inte bara när det gäller social tillit utan även i hur de prioriterar personlig frihet och rationella värderingar på bekostnad av traditionella värden som religion, nation och familj".² Av betydelse för att skapa tillit brukar det för Sverige och de andra nordiska välfärdsstaterna typisk karakteristika räknas upp, såsom hög utbildningsnivå, jämställdhet, små klassklyftor, omfattande välfärdsresurser, politisk demokrati, rättssäkerhet, etnisk homogenitet, protestantisk religiositet, sekularism, social rörlighet och hög grad av individualism.³ Om

1 Se främst James Coleman, *Foundations of Social Theory* (1990); Robert Putnam, *Den fungerande demokratin, medborgarandans rötter i Italien* (1997); Robert Putnam, *Den ensamme bowlaren – Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse* (2001).

2 Lars Trägårdh, Susanne Wallman Lundåsen, Dag Wollebaek & Lars Svedberg, *Den svala svenska tilliten. Förutsättningar och utmaningar* (2013), s. 31ff. (cit. s. 34f.). Se även t.ex. Lars Trägårdh, "Why is the 'New' Swedish Model Attractive to Both Left and Right?", i Kurt Almqvist & Alexander Linklater (red.), *Images of Sweden II* (2013b), s. 114f. Även <http://www.worldvaluessurvey.org/>.

3 Erik Blennberger, "Att tolka tillit", i Lars Trägårdh (red.), *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier* (2009), s. 46f.

Glenn Svedin är verksam vid Avdelningen för Humaniora, Mittuniversitetet.
E-post: glenn.svedin@miun.se

forskningen numera måste sägas vara överens både om vikten av tillit och att Sverige och de övriga nordiska länderna är högtillitssamhällen, återstår frågan vad som gjort Sverige till ett sådant samhälle?

Det har i forskningen bland annat betonats två med varandra tätt sammanflätade förhållanden till att Sverige idag är ett högtillitssamhälle: dels uppmärksammas, i Putnams anda, det omfattande civilsamhället som växte fram under det turbulenta 1800-talet och som gjorde svenskarna till ett "folk i rörelse", dels betonas välfärdsstaten, och ibland tas då utgångspunkten redan innan sekelskiftet 1900 i den "nya" stat med sin mer interventionistiska politik som växte fram från omkring slutet av 1800-talet.⁴

På senare tid har ett par forskare, kanske framförallt historikern Lars Trägårdh, vänt på detta resonemang. Kanske är det varken folkrörelserna eller folkhemmet som ska ta åt sig äran för att svenskarna är tillitsfulla, i betydelse av att de alltså har stort förtroende både till andra människor och till statsmakten? Förespråkare för denna tes argumenterar för att tilliten är hög i välfärds-samhällen inte för att dessa samhällen skapar tillit, utan för att en tillitsfull befolkning tenderar att utforma en omfattande välfärdsstat. Resonemanget som förs av dessa forskare är således det omvända från de som betonar välfärdsstaten som den bakomliggande faktorn till dagens höga tillitsnivåer i Sverige och övriga Norden.⁵

I föreliggande artikel kommer bärigheten i Trägårdhs tes att diskuteras. Innan jag övergår till att redovisa de anmärkningar jag har beträffande om det

4 Se exempelvis Bo Rothstein, *Just institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State* (1998); Bo Rothstein, *Sociala fjällor och tillitens problem* (2004); Eva Jeppson Grassman & Lars Svedberg, "Civic Participation in a Scandinavian Welfare State: Patterns in Contemporary Sweden", i Lars Trägårdh (red.), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered* (2007); Douglas Baer, "Voluntary Association Involvement in Comparative Perspective", i Trägårdh (2007); Erik Blennberger, "Att tolka tillit", i Lars Trägårdh (red.), *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier* (2009).

5 Se främst Trägårdh (2013); Lars Trägårdh, "Tillitens historiska vagg. Från blodshämnd till 'land skall med lag byggas'", i Marta Reuter, Filip Wijkström & Bengt Kristensson Ugglå (red.), *Vem i hela världen kan man lita på? Förtroende i teori och praktik* (2012), s. 139; Andreas Bergh & Christian Björnskov, "Historical Trust Levels Predicts the Current Size of the Welfare State", *Kyklos*, vol. 64 (2011), s. 1-19; Lars Trägårdh, "The Historical Incubators of Trust in Sweden: From the Rule of Blood to the Rule of Law", i Marta Reuter, Filip Wijkström & Bengt Kristensson Ugglå, *Trust and Organizations – Confidence across Borders* (2013), s. 192ff; Lars Trägårdh, "The Mysteries of a Pippi Longstocking Economy", i Kurt Almquist & Alexander Linklater (red.), *Images of Sweden* (2011), s. 78ff; Lars Trägårdh, "Rethinking the Position of Civil Society in the Nordic Social Contract: Social Trust and Radical Individualism", i Filip Wijkström & Annette Zimmer (red.), *Nordic Civil Society at a Cross-Roads* (2011b), s. 322f. Se även Susanne Wallman Lundåsen & Johan Vamstad, "Civilsamhället och staten: en fråga om tillit", i Johan von Essen, Magnus Karlsson, Lena Blomquist, Emilia Forsell & Lars Trägårdh (red.), *Med kärlek till det oordnade* (2015), s. 218; Lars Trägårdh, "Utmaning: individens ställning i det framtida välfärds-samhället", i Jesper Strömbäck (red.), *Framtidsutmaningar* (2013d). Se även exempelvis Lars Trägårdh, "Från folkrörelser till civilsamhälle: staten och samhället i det moderna Sverige", i Johan von Essen (red.), *Det svenska civilsamhället: en introduktion* (2010); Lars Trägårdh, "Contested notions of civil society", i Heide Moksnes & Mia Melin, *Power to the people? (con-)tested civil society in search of democracy* (2010b); Bo Rothstein & Lars Trägårdh, "The State and Civil Society in an Historical Perspective", i Trägårdh (2007); Trägårdh (2009).

är rimligt att analysera dagens tillitsstruktur som resultatet av varaktiga, nästan tusenåriga, sociala strukturer ska jag först presentera tesen som jag förstått den.

Först högtillitskultur, sedan välfärdsstat?

Lars Trägårdh, ibland tillsammans med andra forskare, har i flera publikationer utgivna under de senaste åren betonat att den svenska tillitskulturens vagga ligger i det medeltida och tidigmoderna samhällssystemet. I korthet går resonemanget ut på att istället för att en inkluderande välfärdsstat med ett omfattande civilsamhälle producerar tillitsfulla medborgare, är det istället tillitsfulla och statsvänliga medborgare som skapar en välfärdsstat.⁶ Vilka är då huvuddragen i argumentationen som förs i dessa verk?

Om jag förstått Trägårdh, samt eventuella medförfattare, korrekt utgår man från två drifter hos människan. Den första är en vilja till individuell suveränitet och den andra nödvändigheten att ingå i ett samhälle. Den svenska välfärdsstaten anses baserad på en överenskommelse mellan stat och individ som frigjort individerna från ett ömsesidigt mellanmänskligt beroende. Detta "sociala kontrakt" har inte påtvingats folket ovanifrån av 1930-talets sociala ingenjörer, utan istället har välfärdsstaten institutionaliserat redan existerande värderingar. Den svenska individualismen ska inte ses som asocialitet utan just som en vilja till oberoende. Svenskarna har en väldigt hög tillit både till andra människor och till olika myndigheter. Tack vare staten har man sluppit kväljande band från exempelvis religion eller familj. Priset man betalat för denna frihet är bland annat höga skatter, men dessa har man accepterat.⁷

Denna tillit är dock, enligt Trägårdh, inget modernt fenomen i svensk historia, utan något med avsevärda anor. I sitt resonemang hänvisar han främst till historikern Eva Österberg, och argumenterar för att en mycket tidig allians mellan bönder och centralmakt – en "proto-demokratisk politisk ordning" och en "förhandlingskultur" – existerade i det gamla bondesamhället.⁸ I analysen eftersöks en historisk svensk särväg, vilken kan förklara dagens "statsindividualism", och man önskar visa att uppbröten från bland annat täta familjeband varit folkligt förankrade. Den fria svenska bondegruppen, som hävdade sig väl mot kung och främst mot adeln, lyfts fram som bärare av speciella frihetsdrag.

6 Se ex. Trägårdh (2013), s. 50ff; även Trägårdh (2009), s. 219 samt Henrik Berggren & Lars Trägårdh, *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige* (2006/2015). Ett liknande synsätt kan för övrigt även återfinnas hos nationalekonomerna Andreas Bergh och Christian Bjørnskov, se Andreas Bergh & Christian Bjørnskov, "Historical Trust Levels Predicts the Current Size of the Welfare State", *Kyklos*, vol. 64 (2011), s. 1-19.

7 Trägårdh (2009), s. 193ff; Trägårdh (2013), s. 50ff. Även Berggren & Trägårdh (2006).

8 Trägårdh (2013), s. 41. Detta resonemang förs, ofta med i stort sett samma ord och ordföljd, i flera olika verk. Jag kommer framförallt att hänvisa till Trägårdh (2013), men se även ex. Trägårdh (2009), s. 219; Trägårdh (2013c), s. 192ff; Trägårdh (2012); Trägårdh (2011); Trägårdh (2011b); Wallman Lundåsen & Vamstad (2015), s. 218; Trägårdh (2013d).

Den tidiga dominansen i Sverige av skattebönder, deras högst aktiva medverkan på tinget och deras kanaler till makten, blir belägg för att en förhandlingskultur och en särskild svensk relation mellan överhet och undersåtar tidigt existerat. Det är en svensk modell kännetecknad av förhandlingar och en tillit till krona och stat redan under tidigmodern tid. De historiska förutsättningarna var således goda för statsindividualismen att bli betydande just i Sverige.⁹

Detta resonemang förstärks ytterligare i ett par andra relativt nytvågiva verk.¹⁰ Här visas bland annat att högtillitssamhället Sverige idag har låg religiositet men också hög grad av individualism. Dessutom hävdas, och jag citerar för att undvika missförstånd, att:

[L]agen inte är pådyvlat uppifrån utan är en produkt av många seklers förhandling i ett samhälle där bönderna förblev fria och där den relativa sociala och politiska jämlikheten var stor. Även det kungliga enväldet var grundat i en proto-demokratisk politisk ordning. En förhandlingskultur snarare än en handlingskultur, som historikern Eva Österberg så pregnant har uttryckt det.¹¹

Detta påstående beläggs alltså återigen med hänvisning till en artikel från 1993 av historikern Eva Österberg.¹² Författarna stannar dock inte där utan fortsätter:

Lagen, och framförallt laglydigheten, blev internaliserad och förvandlad till sociala normer med stor legitimitet. På så sätt kunde, menar vi, en sval men bred social tillit växa fram på basis av en ordning som krävde minimala polisiära insatser då medborgarna självmant följde lagar, regler och förordningar.¹³

Den svenska laglydigheten av dags datum är alltså inte enbart en produkt av den senmoderna välfärdsstatens framväxt, utan rotad i sekellånga processer. "Statsvänligheten" och tilliten har djupa historiska och kulturella rötter, och författarna konstaterar att "vad dessa historiska analyser pekar på är behovet att gå bortom välfärdsstatens korta historia om vi vill förstå den höga tillitens ursprung och villkor i de nordiska länderna".¹⁴

9 Berggren & Trägårdh (2006), s. 41. Där refereras till "en omfattande forskningstradition i Sverige som framhäver böndernas betydelse för den svenska politiska utvecklingen" (i not 44). Man hänvisar främst till Eva Österberg, "Vardagens sköra samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från Vasatid till Frihetstid", i Gunnar Broberg, Ulla Wikander & Klas Åmark (red.), *Tänka, tycka, tro* (1993), samt till Peter Aronsson, *Bönder gör politik: det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680-1850* (1992). Detta resonemang återkommer sedan, ofta i det närmaste ordagrant, i flera andra verk, se ex. Trägårdh (2013), s. 40f.

10 Se ex. Trägårdh (2013).

11 Trägårdh (2013), s. 40f.

12 Österberg (1993).

13 Trägårdh (2013), s. 41.

14 Trägårdh (2013), s. 50ff.

Här för man fram tingets etablerande så tidigt som på 1000-talet som ett centralt och konkret uttryck för det nordiska sociala kontraktet. Detta markerar, med författarnas terminologi, övergången från blodslag och hederskultur till förhandlingskultur. Svaret på frågan om när vissa samhällen, som de nordiska, kom att röra sig från heder till lag, från blodshämnd till domstol, blir alltså medeltiden:

I detta perspektiv kan de gamla tingen från det medeltida Norden uppfattas som några av de första demokratiska institutionerna i den moderna världen baserade inte på överklassens privilegier utan på böndernas frihet.¹⁵

Välfärdsstaten blir i deras uttolkning "ett sentida uttryck för en historiskt förankrad tradition som karaktäriseras av en allians mellan rättsstat och ett fritt men också laglydigt folk."¹⁶ En lång historisk linje av kontinuitet i svensk politisk historia och i kontakten mellan stat och undersåtar betonas således.¹⁷ Svenskarnas statsvänliga attityd har överlevt många turbulenta sekel och format ett folk med statsindividualism som ett gemensamt karaktärsdrag:

[F]rån medeltidens övergång från blodbandens logik till principen om "land skall med lag" byggas, via reformationens betoning på å ena sidan individen, å andra sidan kungen, till massmobiliseringen genom de stora folkrörelserna på artonhundratalet. I modern tid kom detta att leda fram till Socialdemokraternas dubbla anspråk som både folkrörelseparti underifrån och statsbärande parti ovanifrån. Detta ledde i sin tur till en politik vars mål var en välfärdsstat som strävade efter att frigöra individen från beroendeband till de traditionella institutionerna (familj, samfund, välgörenhetsorganisationer) som var kännetecknade av patriarkala och hierarkiska maktrelationer.¹⁸

Det bör för övrig påtalas att även nationalekonomerna Andreas Bergh och Christian Bjørnskov är inne på likartade resonemang, och Trägårdh har även refererat till deras forskning som belägg för att tillitskulturen uppstod före välfärdsstaten.¹⁹ Bergh och Bjørnskov argumenterar för att "trust is high in universal welfare states, not because welfare state universality creates trust, but because trusting populations are more likely to create and sustain large,

15 Trägårdh (2013), s. 51.

16 Trägårdh (2013), s. 55.

17 Trägårdh (2013), främst kapitel 3.

18 Trägårdh (2013), s. 55.

19 Se Trägårdh (2013), s. 50.

universal welfare states.”²⁰ Ingen mer omfattande empirisk historieforskning ligger dock till grund för denna tes, däremot statistiska sambandsanalyser mellan å ena sidan tillit och å andra sidan kallt klimat, vissa lingvistiska uttryck och representativ monarki.²¹

Efter denna sammanfattning av den huvudsakliga argumentationslinjen ska jag övergå till att diskutera bärigheten i Trägårdhs och övrigas resonemang, som skulle kunna sammanfattas med påståendet att jordmånen för statsindividualism och välfärdsstat varit synnerligen god i Sverige och övriga Norden.

Några kritiska anmärkningar

Trägårdhs tes är attraktiv bland annat för att vi kan känna igen oss i resonemangen, den ger en förklaring till varför svenskarna omhuldar välfärdsstaten och samtidigt kan ge uttryck för tydliga individualistiska yttringar, och Trägårdh tecknar med en bild av kontinuitet och konsensus de långa linjernas historia. Den knyter ihop nutid med dåtid, och förklarar för vissa politiker att svenskarna minsann alltid sett staten som en garant för frihet. Men stämmer denna tes? Jag vill här lyfta fram:

- att alternativa synsätt helt utelämnas
- de omfattande metodologiska problemen
- att de empiriska beläggen är mycket vaga

Min första invändning berör hur Trägårdh behandlar forskningsläget om tidig-modern politisk kultur. Här måste vi fråga oss om det är rimligt att analysera relationen mellan folket och staten i Sverige under medeltid och tidigmodern tid utifrån begrepp som förhandlingskultur, interaktion eller proto-demokrati. Kan det finnas andra användbara begrepp och perspektiv på staten och på den politiska kulturen under denna tid än ovanstående, eller gör Trägårdh med flera rätt som endast hänvisar till ”en omfattande forskningstradition”, och då främst till någon enstaka artikel eller uppsats av Eva Österberg, när de söker finna historiska belägg för dagens höga tillit?²²

Relationen under förmodern period mellan de som styrde och de som styrdes, mellan statsmakten och folket, kan på ett överskådligt om än, vill jag påpeka, kraftigt förenklat sätt, sammanfattas i två kontrasterande skolor. Detta har visats av historikern Nils-Erik Villstrand. Han kallar dessa två inriktningar för maktstats- respektive interaktionsperspektivet.²³

20 Bergh & Bjørnskov (2011), s. 1.

21 Bergh & Bjørnskov (2011), s. 1ff.

22 Trägårdh (2013), s. 41.

23 Nils Erik Villstrand, ”Stormaktstidens politiska kultur”, i Jacob Christensson (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden* (2005), s. 92f. För en utmärkt sammanfattning av forskningsläget, se även Jens Lerbom, *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland*

Maktstatsperspektivet, eller, som det också har benämnts, militärstatsperspektivet, har varit tydligt förekommande hos flera historiker vid Uppsala universitet, däribland Sven A. Nilsson och Jan Lindegren.²⁴ Förenklat kan, enligt Villstrand, denna inriktning sägas tolka förhållandet ”mellan överhet och undersåtar som en envägskommunikation”. Konflikten mellan bönderna och kronan står i centrum. Det är en kamp om främst det ofta knappa produktionsöverskottet och om utskrivningarna av soldater. Med statsmaktens tillväxt kom bördorna på befolkningen att öka dramatiskt, särskilt under stormaktstiden. Att bönderna inte gjorde revolution ska inte ses i termen av att de accepterade förtrycket eller de ständigt stigande skatterna och utskrivningarna.²⁵ Ännu mindre, vill jag hävda, i termer av att de hade en speciell tillitsfull relation till staten och dess fogdar. Kanske var det så enkelt som att de politiska öppningarna till motståndskamp ofta saknades, även om man ibland försökte. Förmågan till uppror saknades helt enkelt på grund av att förtrycket var så omfattande. När regenter framhöll det svenska folket som fria var det snarare ett retoriskt floskelbatteri man använde sig av än en beskrivning av ett förhållande grundat i verkligheten. I själva verket var de styrande rädda för att våldsamma protester i lokalsamhället kunde utbryta mot den förda extrema och förtryckande politiken.²⁶

Men bönderna uppfattade, som Villstrand påpekar, ofta sig själva som just fria, och framhöll exempelvis rädslan av att hamna i ”livländsk trældom”. Även regenter som Gustav II Adolf och ledande statsmän som Axel Oxenstierna talade om hur de svenska bönderna inte var slavar utan just fria. Det finns drag av samförstånd och förhandling i den svenska politiska traditionen och i relationen mellan skattebönder och statsmakt. Detta betonas av interaktionsperspektivet, som fått mycket utrymme i flera artiklar av historikern Eva Österberg. Här betonas gemensamma intressen mellan de styrande och de styrda, mellan överhet och undersåtar.²⁷ Detta perspektiv har fått hård kritik, kanske främst

1500-1700 (2003), s. 18ff. Även Harald Gustafsson berör dessa två perspektiv i Harald Gustafsson, *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år* (2013), s. 134f. Det görs även i Martin Linde, *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoget och överhet under stora nordiska kriget* (2000). För ytterligare referenser till forskning om senmedeltida och tidigmodern politisk kultur och relationen bönder-statsmakt, se ex. Börje Harnesk, ”Den svenska modellens tidigmoderna rötter?”, *Historisk Tidskrift* (2002), s. 78-90; Lerbom (2003); Villstrand (2005); Linde (2000) och där anförd litteratur.

24 Se t.ex. Sven A. Nilsson, *De stora krigens tid: om Sverige som militärstat och bondesamhälle* (1990); Jan Lindegren, *Utskrivning och utsugning: produktion i Bygdeå 1620-1640* (1980). Se även Linde (2000).

25 Villstrand (2005), s. 92f.

26 Villstrand (2005), s. 92f.

27 Villstrand (2005), s. 92f. Se också exempelvis Eva Österberg ”Våld och våldsmentalitet bland bönder. Jämförande perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige”, *Scandia* 49:1 (1983); Eva Österberg, ”Den gamla goda tiden’ – bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället”, *Scandia* 48 (1982); Eva Österberg, ”Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550-1850. Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen. Ett angeläget forskningsområde”, *Historisk Tidskrift* 1987:3; Österberg (1993).

av historikern Börje Harnesk i en artikel i *Historisk tidskrift* från 2002. Han menar, för det första, att det är långt ifrån fastslaget att den svenska bondeklassen var fredligare än den i andra länder; för det andra att det även i andra länder kan ha funnits goda möjligheter för bönderna att få gehör från överheten; för det tredje att även om revolterna kanske var mer sällsynta i Sverige än på andra håll så säger det inget om statsmaktens legitimitet i undersåtarnas ögon; och avslutningsvis att perspektivet haft tendensiösa inslag och utelämnat alternativa synsätt. Kort sagt efterlyser Harnesk, i sin artikel från 2002, mer forskning på ämnet.²⁸

De två perspektiv som här diskuterats markerar, i alla fall i deras ovan presenterade förenklade form, som Villstrand konstaterar ”ytterlighetspoler i forskningen”²⁹. Han menar istället att vi bör tänka oss att relationen låg någonstans mitt emellan, men att exakt var är oklart. Relationen skiftade över tid, och mellan olika regioner i Sverige. Relationen var hierarkisk, men det fanns också förpliktande ömsesidighet. Om exempelvis beskydd uteblev fanns inte heller någon grund för beskattning. Ofta uppfattade bönderna priset för statsmaktens beskydd som för högt. Centralmakten fick finna sig i att förhandla och kompromissa, men oftast gick den än dock segrande ur striden.³⁰

Kortfattat förefaller förhållandet mellan undersåtar och överhet från medeltiden och fram till 1800-talet, som det framstår efter en gedigen läsning av det svenska forskningsläget, som komplicerat. Det finns empiriskt stöd såväl för ett rent maktstatsperspektiv som för ett interaktionsperspektiv, men det kräver att vi utelämnar en hel del väsentlig empirisk grundforskning. Vanligtvis hamnar vi någonstans på en glidande skala mellan dessa två poler, och det bör påtalas att de flesta historiker ser interaktion och konflikt snarare som två aspekter på samma processer.³¹ Här vill jag betona att sedan Österberg skrev sina synteser under 1980- och tidigt 1990-tal och efterlyste mer forskning, och även efter att Harnesk påtalat att denna efterlysning upprepats så många gånger att det som borde undersökas börjat tas för sanning, så har mer forskning tillkommit. Forskningsläget om svensk tidigmodern politisk kultur kan säkerligen inte sammanfattas endast med begrepp som interaktion eller proto-demokrati, och som historikern Harald Gustafsson framfört, talar fler historiker generellt för makt- och militärstatsperspektivet än för interaktionsperspektivet.³²

Ovanstående korta genomgång av den numera tämligen gedigna forskningen, med de i alla fall delvis motstridiga tolkningarna, om förmodern svensk

28 Harnesk (2002). Se även Börje Harnesk, ”Något om den lokala självstyrelsens problematik under 1500- och 1600-talen”, i Tom Ericsson & Agneta Guillemot, *Individ och struktur i historisk belysning. Festskrift till Sune Åkerman* (1997).

29 Villstrand (2005), s. 92f.

30 Villstrand (2005), s. 92f.

31 Villstrand (2005), s. 92f.

32 Gustafsson (2013), s. 134f.

politisk kultur påverkar, menar jag, bärigheten i Trägårdhs resonemang om tillitskulturens uppkomst. Det saknas alltså hos Trägårdh en behandling av ett numera omfattande och nyanserat forskningsfält. Alternativa synsätt utelämnas helt. Det refereras dels till en uppsats av Österberg från 1993, samt på något håll till några tidigare artiklar på samma tema från Österberg från andra halvan av 1980-talet. Det är, förutom någon enstaka referens till historikern Peter Aronssons forskning, i stort sett allt. Det är, som visats ovan, en tveksam behandling av ett rikt och mångtydigt forskningsfält. Dessutom är jag tveksam till att Österberg har en liknande uppfattning som Trägårdh. Meningen med att fokusera på interaktion har inte varit att förneka konflikterna under tidigmodern tid. Hennes artiklar och synteser är, vad jag förstår efter en grundlig läsning av dessa samt av Harnesks kritik, mer ämnade att problematisera ett forskningsfält och visa på ett alternativt perspektiv än att presentera en ultimat sanning. Det förefaller alltså snarare som att interaktionsperspektivet dras till sin allra yttersta spets av Trägårdh, utan att någon ny empirisk forskning tillförts. Även om ett forskningsläge är något som forskaren, i alla fall till en viss grad, skapar själv förefaller det som att Trägårdh förenklar och ägnar sig åt "cherry picking".

Förutom denna anmärkning har jag några ytterligare synpunkter på hur man försökt belägga tesen om den långa svenska statstilliten. En annan invändning berör frågor om vad tillit är och hur det ska mätas. Om nu invånarna i Sverige hade högre tillit och en mer speciell och nära relation till statsmakten än befolkningen på andra håll i Europa, och därför exempelvis i högre utsträckning än andra bönder i Europa avstod från uppror, hur vet vi att de gjorde det för att de hade en särskilt god relation till staten och inte på grund av att förtrycket och den sociala kontrollen var både omfattande och effektiv? Är det tillit eller kontroll och disciplinering som egentligen analyseras? Idag kan vi mäta tillit och attityder till staten och till medmänniskor och främlingar, exempelvis genom olika opinionsundersökningar, även om man också idag måste ställa frågan om det är tillit eller social kontroll som egentligen mäts. Men hur mäter man tillit bland befolkningen exempelvis på 1400- eller 1600-talet? Vad var egentligen tillit för 1400- eller 1600-talsmänniskan? Själva begreppet måste dels definieras tydligare, dels operationaliseras för en vetenskaplig studie. Detta görs, vad jag kan se, inte alls. En strukturerad metod saknas således. Självklart kan folkets attityder i äldre tider analyseras i en historisk studie. Det har exempelvis Eva Österberg diskuterat i en artikel från 1992.³³ Men någon egen studie görs inte av Trägårdh. Istället plockas ett par lösryckta meningar från annan forskning för att belägga tesen. Även om vi fullt ut skulle acceptera tesen "att Sverige präglats av en stark bondeklass i allians med staten mot adeln"³⁴ är frågan om det egentligen är ett exempel på en särskild svensk tradition av

33 Österberg (1992).

34 Berggren & Trägårdh (2006), s. 54.

statsindividualism. Bondegemenskapen förefaller istället, som på andra håll, utgöra antitesen till statsindividualism. De exempel som anförs – om man förslagsvis väljer att vända sig till *Är svensken människa?* – genom att olika författare från främst 1800-talet åberopas, övertygar inte om att skattebönderna var bärare av en statsindividualistisk ideologi. Det enda exemplet Geijer och Almqvist med flera visar är att en omfattande bonde- och landsbygdsromantik existerade bland författare och debattörer under det turbulenta 1800-talet. Men samma landsbygdsromantiska ådra kan, menar jag, återfinnas i så gott som alla länder i Västeuropa vid den tid när industrialiseringens vindar drog in.³⁵ Detta verks vetenskapliga värde, och begreppet statsindividualism, har för övrigt statsvetaren Olof Petersson diskuterat i en synnerligen läsvärd uppsats, där han bland annat lyfter fram Herbert Tingstens kritik av värdet i den typ av källmaterial som Trägårdh och historikern Henrik Berggren använder sig av. Här kan jag inte annat än att instämma i Peterssons välformulerade kritik.³⁶

Om vi nu ändå skulle acceptera tesen om dagens svala svenska tillitskultur blir en följdfråga huruvida vi har en allomfattande välfärdsstat för att det passar den svenska mentaliteten. Det är, anser jag, även det ytterst tveksamt. Författarna saknar helt enkelt empiriska belägg. Bondesamhällets direkta relationer med makten/kungen överdrivs kraftigt, så också förhandlingskulturen och proto-demokratin. Här måste Trägårdh och hans medförfattare öppna upp för att relationerna och kulturen även kan analyseras i termer av makt, konflikt, förtryck, envägskommunikation, utsugning, hierarki, patriarkalism, hustavla, disciplinering och så vidare. Det är termer som i det närmaste blir anomalier till proto-demokratin och förhandlingskulturen, men likväl är de påtagligt närvarande och därför något som de måste förhålla sig till. Även en analys av det ytterst skiktade och ofta konfliktfyllda lokalsamhället saknas. De fria bönderna på tinget utgjorde i huvudsak en liten lokal elit. Deras plats som ledare på tinget säger lite om bondeelitens, och ingenting om övriga folkets, förtroende för statsmakten.

Ett annat problem för Trägårdh är att samtliga nordiska välfärdsstater är högtillitssamhällen, trots ländernas brokiga historia. Låt oss exempelvis vända blicken mot vårt södra grannland. Danmark kan utgöra ytterligare ett problem om man önskar argumentera för tesen att först kom tillitskulturen, sedan välfärdsstaten. Detta Danmark får vanligtvis idag lika höga värden i internationella tillitsmätningar som Sverige.³⁷ Även om vi kan medge att förhållandena i Sverige kanske till viss del var speciella, med en tämligen stor andel skattebönder och bondeledda ting och så vidare, talar mycket för att relationerna mellan adel, stat och bönder i Danmark lämpar sig dåligt för att analyseras utifrån begrepp

35 Berggren & Trägårdh (2006), se ex. s. 44f, 80ff, 107ff.

36 Olof Petersson, "Maktutredningen och statsindividualismen", *Timbro-konferens den 25 september 2012: Är svensken myndig? Maktutredningen 20 år senare* (http://www.olofpetersson.se/_arkiv/skrifter/timbro120925.pdf). Notera kanske särskilt att Petersson där (s. 6-7) tar upp Herbert Tingstens kritik mot hela den litteraturgenren som Berggren & Trägårdh (2006) lutar sig mot.

37 Se t.ex. Trägårdh (2013c).

som interaktion och proto-demokrati. Visserligen finns det även för Danmarks del forskare som lyfter fram en månghundraårig tradition av interaktion, tillit och konsensussamhälle³⁸, men det finns även väsentlig forskning som visar på en helt annan bild, nämligen på ett samhälle präglad av konflikt och förtryck. I historikern Lennart Sjöstedts beskrivning av den danska bondeklassens förhållanden från medeltiden fram till 1900-talet framträder en bild tämligen olik den svenska. Medan 50 procent av jorden i Sverige utgjordes av bondejord var andelen i Danmark under senmedeltiden endast 10–15 procent. Frälset, det vill säga adeln och kyrkan, ägde tillsammans mer än 2/3. Resten tillhörde kronan. Utvecklingen gick därefter åt fel håll, i alla fall för böndernas del. Bara för att ta ett exempel ägde adeln 47 procent av all jord vid 1600-talets mitt, emedan bondejorden endast utgjorde 6 procent av den totala jordarealen. Går vi fram ytterligare 100 år i historien, till 1700-talets mitt, utgjordes adelsjorden av hela 60 procent av den totala, medan de självägande böndernas del nu endast var omkring 4 procent. Den danska bondebefolkningen bestod alltså till försvinnande liten del av självägande bönder. Nästan alla var istället arrendatorer, så kallade fästebönder. Dessa skulle utföra dagsverken (hoveri) åt godsägaren, och vid senmedeltidens slut infördes en form av livegenskap, det så kallade vornedskapet. Efter medeltidens slut försämrades sedan arrendatorernas socioekonomiska förhållanden än mer. Under 1500- och 1600-talet utökades arrendatorernas dagsverken, då adeln ofta införlivade arrendejord i sina egna huvudgårdar. Den klassiska benämningen ”adelsväldets tid” för denna period av dansk historia är således, i alla fall i min analys av tidens socioekonomiska förhållanden, en väl vald term för att karakterisera perioden. Under 1700-talet försämrades sedan de socioekonomiska förhållandena än mer för den stora gruppen jordbrukare, arrendatorerna. Förutom det faktum att nästan alla jordbrukare nu var arrendatorer, och inte självägande bönder, utökades hoveriet, alltså dagsverken. Visserligen avskaffades vornedskapet, men istället infördes stavnsbåndet. Detta skulle, enligt Sjöstedt, ”säkra arbetskraftstillgången på godsen och rekryteringen av soldater till armén: alla på godsen bosatta, 14–36 år gamla män och pojkar förbjöds att utan tillstånd flytta hemifrån.” Bilden av ett förtryckande danskt feodalsamhälle framträder i Sjöstedts skildring, och fattigbefolkningens tillit till stat och frälse bör i alla ifrågasättas.³⁹

Som påpekades ovan går det dock även för Danmarks räkning att analysera historien före 1900-talet med hjälp av begreppet interaktion, men att endast ta fasta på interaktion och dialog skulle, vilket många av fenomenen

38 Se t.ex. Gerda Bonderup, *”Cholera-Morbro'er” og Danmark: billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie* (1994); Ole Feldbæk, *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Den lange fred: 1700-1800* (2003).

39 Denna del vilar på Lennart Sjöstedts bidrag i Nationalencyklopedin: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/danmark/historia> (hämtad 2017-10-13). För mer om danska förhållanden, se Gustafsson (2013) ex. s. 104ff, 134ff. Även Gunnar Olsen, *Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens udvikling i Danmark i tiden 1525–1774* (1957) och Erling Ladewig Petersen, *Fra standsamfund til rangssamfund 1500–1700* (1980).

nämnda ovan visat på, resultera i en bristfällig och ensidig historieskrivning. Det intressanta är dock att det för såväl Danmark som Sverige går att visa på alternativa, ofta motstridiga, tolkningar. Med detta sagt: om nu de nordiska välfärdsstaterna uppvisar hög tillit idag, men långt ifrån samma historiska bakgrund, exempelvis med betoning på relationen bönder-adel-krona, varför finns det då ett behov att gå ”bortom välfärdsstatens korta historia om vi vill förstå den höga tillitens ursprung och villkor i de nordiska länderna”⁴⁰? Även om vi skulle acceptera den historieskrivning som görs av Trägårdh beträffande tilliten i tidigmodern svensk och nordisk historia måste vi slutligen fråga oss om vi verkligen har att göra med en svensk eller nordisk särväg. Det förekommer att forskare hävdar att interaktion var en viktig del i statsbyggnadsprocesser i hela Västeuropa, och bidrog till moderna statsstrukturer.⁴¹ Dagens tillitsstrukturer är i den uttolkningen snarare resultatet av en utbredd europeisk legalism, och den svenska, eller nordiska särvägen, framstår som inte alls särskilt sär.

Ett par andra empiriska påståenden förs också fram, i huvudsak utan att det refereras till någon egen eller annans forskning. Det hävdas bland annat att svensken var väldigt laglydig, och det på grund av den tillit man hade till lagen, den blev enligt Trägårdh tidigt internaliserad. Sedan påstås att polis saknades i det förmoderna samhället, och det för att sådan helt enkelt inte behövdes eftersom svenskarna var så laglydiga.⁴²

Mycket tyder, tyvärr, på att svenskarna knappast var laglydigare än människor på andra håll i Västeuropa. De olika underlåtenhetsbrotten var många, man följde inte förordningar, dök inte upp till tinget och vägrade utföra dagsverken. Det ringa våldet var också vanligt, och heder förefaller länge ha varit lika centralt i Sverige som på andra håll i Västeuropa. Sedlighetsbrotten och ärekränkningarna var också många, och man tog till våld eller stämde till tings för att återupprätta sin ära. Det dödliga våldets utveckling kan också tolkas i en gemensam västeuropeisk kontext. Kort sagt visar forskningsläget om medeltida- och tidigmodern

40 Trägårdh (2013), s. 50f.

41 Harald Gustafsson, *Makt och människor. Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen* (2010); Peter Blickle, Steven Ellis & Eva Österberg, "The commons and the state: representation, influence, and the legislative process", i Peter Blickle (red.) *Resistance, representation and community* (1997); Peter Blickle, *From the communal Reformation to the revolution of the common man* (1998); Wayne te Brake, *Shaping history: ordinary people in European politics, 1500-1700* (1998).

42 Se ex. Trägårdh (2013), s. 41. Talesätt som "land skall med lag byggas", som också används av Trägårdh (se ex. s. 40 i Trägårdh [2013]) i flera verk som belägg för sin tes, är inte heller något underlag för att hävda en unik svensk rättstradition och tillitskultur till myndigheterna. Talesättet är för övrigt känt från hela Norden. De gamla landskapslagarna visar istället på ett hierarkiskt och brutalt samhälle med en stark hederskultur. I de olika landskapslagarna från medeltiden framkommer att straffen blev mindre ju mer "främmande" och lågbördig person som dödades. Lagarna visar att kyrka och kung eftersträvade tydliga regler för samhällslivet, och de utdömda böterna var en viktig inkomstkälla. Kungamakten önskade avskaffa släktfejden och blodshämnden samt få bötesstraffet accepterat av folket. Samtidigt med denna process förstärktes centralmakten, inkluderande kungen och de främsta stormännen, på bekostnad av landskapens och böndernas självbestämmande. Jämför Trägårdhs behandling av landskapslagarna, se ex. Trägårdh (2013), s. 40.

kriminalitet inte alls på en anmärkningsvärd hög svensk laglydighet. Även på andra håll i Västeuropa etablerades en tingsordning. Det svenska tinget var inte heller särskilt tidigt eller ”demokratiskt” i en västeuropeisk kontext. Det var en lokal elit som stod för dömandet, och adeln i sin tur prövades av sina gelikar i särskilda domstolar. Den tidigmoderna staten blev dessutom in även på detta område, och skolade jurister började ersätta lekmännen.⁴³ Dessutom visar, skulle jag vilja påstå, i stort sett all svensk historisk forskning på att rädslan för det främmande var utbredd under medeltiden och tidigmodern tid. Främlingar och avvikare såg man vanligtvis på med misstro, inte med förtroende.⁴⁴

Den dåtida polisbristen i lokalsamhället, eller på riksplanet för den delen, kan inte, precis som eventuell polisbrist idag, tas som ett empiriskt belägg på att medborgarna självmant följde lagar, regler och förordningar. För det första, det gjorde de alltså inte, och, för det andra, saknades polis över hela Västeuropa. Den moderna poliskårens födelse är nämligen ett 1800-talsfenomen, och då förknippad med den sociala frågans utbredning och omvandlingsprocesser som urbanisering och industrialisering. Polisens uppkomst i Sverige och på andra håll i Västeuropa och Nordamerika under 1800-talet har ofta diskuterats i termer av klass- eller kriminalitetskontroll. Var polisväsendets uppkomst resultatet av en faktisk kriminalitetsökning, eller önskade den härskande borgarklassen kontrollera och disciplinera den bångstyriga arbetarklassen, eller var det helt enkelt ökade uppgifter, som tvunget måste hanteras i det mer urbana och industriella samhället, som låg bakom framväxten av en poliskår? I alla fall hade man såväl i Sverige som på andra håll i Västeuropa andra institutioner och befattningar med ”polisiära” befogenheter under medeltiden och tidigmodern tid. Även rimligheten i att jämföra ordningsmaktens organisation i ett glest och litet befolkat agrarland som Sverige med kontinentala förhållanden måste ifrågasättas.⁴⁵ Sammanfattningsvis kan inte heller detta vaga resonemang hos

43 Forskningen om det förmoderna samhällets kriminalitet och kontrollsystem i Norden är omfattande, för en utmärkt översikt se ex. Eva Österberg & Solvi Sogner (red.), *People Meet the Law* (2000); Jan Sundin, *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840* (1992).

44 Om synen på främlingar i svensk historia, se exempelvis Sofia Holmlund & Annika Sandén, *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år* (2013). I Glenn Svedin, *En ohyra på samhällskroppen. Kriminalitet, kontroll och modernisering i Sverige och Sundsvallsdistriktet under 1800- och det tidiga 1900-talet* (2015) diskuteras också synen på främlingar, och då främst på de s.k. lösarbetarna under det omvälvande 1800-talet.

45 Polisväsendets utveckling diskuteras bl a i Svedin (2015); Björn Furuhausen, *Från fjärdingsman till närpolis – en kortfattad svensk polishistoria* (2001). Se även Roger Lane, *Policing the City: Boston 1822-1885* (1967); Roger Lane, “Urban Police and Crime in Nineteenth-Century America”, *Crime and Justice* no 2 (1980), s. 1-43; Roger Lane, *Violent Death in the City: Suicide, Accident, and Murder in Nineteenth Century Philadelphia* (1979); David Phillips, *Crime and Authority in Victorian England: The Black Country 1835-1860* (1977); Eric Monkkonen, *Murder in New York City* (2001); Eric Monkkonen, *The Dangerous Class: Crime and Poverty in Columbus, Ohio 1860-1885* (1975); Eric Monkkonen, *Police in Urban America 1860-1920* (1981); Eric Monkkonen, “A Disorderly People? Urban Order in the Nineteenth and Twentieth Centuries”, *The Journal of American History*, vol. 68 (1981); Eric Monkkonen, “From Cop History to Social History: The significance of the Police in American History”, *Journal of Social history*, vol. 15 (1982); Eric Monkkonen, *America becomes urban. The Development of U.S. Cities and Towns 1780-1980* (1988);

Trägårdh betraktas som empiriska belägg på jämlikhet, frihet, laglydighet eller tillitskultur.

Det är vidare, enligt Trägårdh, den opersonliga tilliten som historiskt skiljt Sverige från andra länder, där tillitsbanden varit mer familjära och personliga. Här hade behövts en rejäl diskussion om patriarkalismen och hustavlans som system, och varför de inte ytterst är exempel på personliga tillitsband. Sverige och svenskarnas mentalitetsdrag framstår nämligen i en hel del forskning inte som särskilt unikt.⁴⁶ I det borde även kyrkans betydelse i det förmoderna Sverige ha problematiserats. Kanske har den protestantiska statskyrkan starkt bidragit till den tillitskultur som man kan hävda existerar, om än i alla fall till en effektiv disciplinering av befolkningen.

Ett annat argument som framförs för att hävda att tillitskulturen skulle ha uppstått före folkrörelserna och välfärdsstaten är att ättlingar till nordiska invandrare i dagens USA visar på högre tillit än andra medborgare.⁴⁷ Men, vill jag hävda, detta säger inget om vilket förtroende för staten utvandrarerna själva hade, utan endast att dagens svenskättlingar uppvisar hög tillit till medmänniskor och till staten. Kanske har en lyckad socioekonomisk utveckling eller kontakter med det gamla hemlandet givit det resultatet. Kanske kände den dryga miljon svenskar som flyttade över Atlanten, i hopp om en bättre social och ekonomisk utveckling och i alla fall i vissa fall bort från religiöst och politiskt förtryck, inget större förtroende för 1800-talets *laissez-faire*-stat. Även om de socioekonomiska, och inte de politiska eller religiösa, förhållandena för de flesta emigranter stod i första rummet finns det i emigrantforskningen belegg på vad som bäst bör beskrivas som hatkänslor bland utvandrarerna mot den svenska staten. Många ville komma till ett land med avsevärt större politisk och religiös frihet, och bort från det förstelnade Sverige.⁴⁸ Hur som helst, tillitsnivåer bland svenskamerikaner idag kan inte betraktas som ett empiriskt

Eric Monkkonen, "History of Urban Police", *Crime and Justice* vol. 15 (1992); David Taylor, *Policing and Punishment in England 1750-1914* (1998); Clive Emsley, "Control and Legitimacy: The Police in Comparative Perspective Since circa 1800", i Clive Emsley, Eric Johnson & Pieter Spierenburg (red.), *Social Control in Europe Volume 2, 1800-2000* (2004), s. 193-209.

46 Se exempelvis Hilding Pleijel, *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige* (Stockholm 1970); Börje Harnesk, "Patriarkalism och lönearbete", *Historisk Tidskrift* 1986 s. 326-355; Hilding Pleijel, "Patriarkalismens samhällsideologi" (replikskifte mellan Hilding Pleijel och Börje Harnesk), i *Historisk Tidskrift* 1987 s. 221-238; Peter Aronsson, "Hustavlans värld – Folklig mentalitet eller överhetens utopi?", i Christer Ahlberger & Göran Malmstedt (red.), *Västsvensk fromhet. Jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler* (1993).

47 Trägårdh (2013), s. 50.

48 Den svenska emigrantforskningen är numera omfattande, se gärna Nils Runeby, *Den nya världen och den gamla: Amerikabild och emigrationsuppfattning i Sverige 1820-1860* (1969); Harald Runblom & Hans Norman (red.), *From Sweden to America: A History of the Migration* (1976); Lars Ljungmark, *Den stora utvandringen: Svensk emigration till USA 1840-1925* (1965); Erik H. Pedersen, *Drömmen om Amerika* (1985); Ann-Sofie Källemark (red.), *Utvandring: Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv* (1973); Lars-Göran Tedebrand, *Västernorrland och Nordamerika 1875-1913: Utvandring och återinvandring* (1972).

belägg för att 1800-talsmänniskan också var en "högtillitare". Vad jag förstår av forskningen som presenteras tenderar inflyttare att få högre tillit ju längre de vistats och integrerats i det nya samhället, detta bland annat eftersom de sociala banden stärks.⁴⁹ Detta förhållande kan även ha gällt för 100-200 år sedan. Framförallt säger påståendet om svenskättlingarnas tillit inget om tillitskulturen i exempelvis 1200- eller 1600-talets Sverige. Det förefaller alltså svårt såväl empiriskt som metodologiskt att spåra tillitens formativa moment tillbaka till medeltiden eller tidigmodern tid.⁵⁰

Några avslutande kommentarer

Trägårdhs tes är förvisso modig, och vid en första hastig genomläsning kanske till och med på många sätt tilltalande, men att den höga svenska tilliten skulle ha omfattande historiska rötter återstår att leda i empirisk bevisning. De empiriska beläggen som presenteras av Trägårdh med flera är få, deras värde för att belägga tidig statsvänlighet och tillit är ringa, och resonemanget är vagt. Jag vill understryka att tillit, exempelvis till staten och till främlingar, varierat betydligt över tid och mellan olika samhällen och regioner. Detta visar ju Trägårdh med flera att tilliten faktiskt gör idag. Vissa grupper saknar de opersonliga individualistiska dragen och förlitar sig endast till familj eller vänner. I vissa delar av Sverige, exempelvis i många förorter idag, förefaller tilliten vara låg både till stat och till okända. Dessutom måste man fråga sig varför Trägårdh och andra forskare ser det som ett problem och en utmaning idag för tilliten att överleva om den nu, vilket Trägårdh och övriga gör gällande, är en så seg struktur som överlevt tidigare omdaningsprocesser, varav många betydligt mer genomgripande än dagens? Exempelvis kan man tänka sig att 1600-talets landsbygdsbefolkning, utsatt för ständigt ökade utskrivningar, ekonomiska pålagor och politiskt förtryck, eller 1800-talets industriarbetarklass, utsatt för en på många sätt lika förnedrande utsugning i ett av Europas då mest ojämlika länder, troligtvis inte hade någon större tillit till staten eller en mer "statsindividualistisk" ådra än befolkningen på andra håll i Västeuropa eller Nordamerika, och om de nu hade det så återstår det att visa. Tilliten till staten, och statsindividualismen hos den stora massan, som före folkrörelserna, demokratiseringen och välfärdsstaten levde under oket av en förtryckande militärstat eller i ett förnedrande klassamhälle, kan på goda grunder ifrågasättas. Här bör man också ha i åminnelse, då vi diskuterar den svenska "fogligheten", att Sverige under 1900-talets första årtionden var det

49 Trägårdh (2013).

50 För en vidare diskussion om relationen mellan civilsamhälle, enskilda sfären och staten, samt om den sociala frågans hantering och hur socialt kapital och tillitsrelationer utvecklades under moderniseringen, se Svedin (2015) och där anförd litteratur.

av strejker mest drabbade landet i Europa, och att precis som på kontinenten revolutionära situationer förelåg. Något som för övrigt också förekommit tidigare i svensk historia.⁵¹ Det är tveksamt om förhållandena beskrivna ovan låter sig tolkas i termer av ömsesidighet, statsvänlighet och tillit.

I en recension av *Den svala svenska tilliten* i *Svenska Dagbladet* konstaterar recensenten med förtjusning att han tidigare ”trodde att den svala, breda tilliten uppstod tillsammans med det socialdemokratiska folkhems-Sverige”. Han påpekar även att han innan läsningen inte hade en aning om att det stora, men opersonliga förtroendet för myndigheter och för främmande människor, grundlades på det medeltida tinget, och att Sverige och svensken därför aldrig som i många andra länder haft en tillit som är begränsad till starka personliga relationer.⁵² För en frilansskribent kan det kanske vara acceptabelt med så bristfälliga kunskaper om svensk politisk historia och om svensk historievetenskaplig debatt, men för historiker och statsvetare att ha en så tendensiös behandling av ett omfattande forskningsfält håller knappast för vetenskaplig prövning. Tesen måste prövas mot annan forskning och mot betydligt fler empiriska studier. När den nu återupprepas i ständigt nya verk och blir en historisk fond i samhällsvetenskaplig tillitsforskning är man ute på mycket tunn is.⁵³

Att problemet som diskuterats ovan är av intresse för historikersamhället kan te sig självklart. Men vad tillför denna diskussion den politiska och samhällsvetenskapliga debatten? Spelar det egentligen någon roll, i alla fall för samhällsvetare och nationalekonomer idag, om högtillitssamhället Sverige uppstått genom välfärdsstatens och civilsamhällets ansträngningar eller genom en unik svensk historisk relation undersåtar och statsmakt emellan? Har det egentligen någon betydelse vad som kom först, civilsamhälle/välfärdsstat och sedan en tillitskultur, eller hög tillit och på grund av det en omfattande välfärdsapparat? Blir det inte en ”hönan-eller-ägget-diskussion” av det hela?

Om tillit är en resurs som är föränderlig och kan gå förlorad, och som dessutom är svår att bygga upp igen, är det inte fel att anlägga ett historiskt perspektiv på fenomenet. Vad fungerar som tillitsskapande och varför har vissa samhällen utvecklats till högtillitssamhällen medan andra inte har det? Vad ska ett samhälle investera de knappa ekonomiska resurserna i om målet är att forma tillitsfulla medborgare – ett omfattande civilsamhälle, ett utbyggt välfärdssystem eller en så minimal stat som möjligt? Här kan ett historiskt perspektiv

51 Se exempelvis Harnesk (2002), s. 87f.; Michael Roberts, ”Drottning Kristina och 1600-talets allmänna kris”, i Göran Rystad (red.), *Europeiskt 1600-tal* (1977); Håkan Blomqvist, *Potatisrevolutionen och kvinno-upploppet på Södermalm 1917* (2017).

52 Håkan Lindgren, ”Den svenska tilliten har bestått i tusen år”, *SVD* 2014-05-03.

53 Se exempelvis Wallman Lundåsen & Vamstad (2015), s. 218. De menar att ”beskrivningar av dessa rötter som getts av forskare som Bo Rothstein och Lars Trägårdh hänvisar till den historiska alliansen mellan den svenska kungliga statsmakten och Sveriges självägande bönder som en viktig förklaring till den stora tilltron till staten”.

hjälpa samhällsvetare och nationalekonomer med bakgrund och förklaring till, samt förståelse av, olika kulturella förhållanden som forskarna idag kan observera. Det jag därför här önskat göra är att initiera en diskussion, lyfta fram alternativa tolkningar och perspektiv, och på så sätt visa att det går att göra andra analyser av tillitens ursprung i Sverige än den som nu ofta repriseras i allehanda svensk statsvetenskaplig forskning.

Referenser

LITTERATUR

- Aronsson, Peter, 1992. *Bönder gör politik: det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680-1850*. Lund: Lund University Press.
- Aronsson, Peter, 1993. "Hustavlans värld - Folklig mentalitet eller överhetens utopi?", s. 11-42 i Ahlberger, Christer & Malmstedt, Göran (red.), *Västsvensk fromhet. Jämförande studier av västsvensk religiositet under fyra sekler*. Göteborg: Humanistiska fakulteten.
- Baer, Douglas, 2007. "Voluntary Association Involvement in Comparative Perspective", s. 67-125 i Trägårdh, Lars (red.), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn books.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, 2006. *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedt.
- Berggren, Henrik & Trägårdh, Lars, 2015. *Är svensken människa? Gemenskap och oberoende i det moderna Sverige*. Stockholm: Norstedt.
- Bergh, Andreas & Bjørnskov, Christian, 2011. "Historical Trust Levels Predicts the Current Size of the Welfare State", *Kyklos*, vol. 64, s. 1-19.
- Blennerger, Erik, 2009. "Att tolka tillit", s. 19-58 i Trägårdh, Lars (red.), *Tillit i det moderna Sverige: Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS förlag.
- Blickle, Peter, Ellis, Steven & Österberg, Eva, 1997. "The commons and the state: representation, influence, and the legislative process", s. 115-153 i Blickle, Peter (red.), *Resistance, representation and community*. Oxford: Clarendon.
- Blickle, Peter, 1998. *From the communal Reformation to the revolution of the common man*. Leiden: Brill.
- Blomqvist, Håkan, 2017. *Potatisrevolutionen och kvinnoupploppet på Södermalm 1917*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Bonderup, Gerda, 1994. "Cholera-Morbro'er" og Danmark: billeder til det 19. århundredes samfunds- og kulturhistorie. Århus: Aarhus universitetsforlag.
- te Brake, Wayne, 1998. *Shaping history. Ordinary people in European politics, 1500-1700*. Berkeley: University of California Press.
- Coleman, James, 1990. *Foundations of Social Theory*. Cambridge: Belknap.
- Emsley, Clive, 2004. "Control and Legitimacy: The Police in Comparative Perspective Since circa 1800", s. 193-209 i Emsley, Clive, Johnson, Eric & Spierenburg, Pieter (red.), *Social Control in Europe Volume 2, 1800-2000*. Columbus: Ohio State University Press.

- Feldbæk, Ole, 2003. *Gyldendal og Politikens Danmarkshistorie. Den lange fred: 1700-1800*. Köpenhamn: Gyldendalske boghandel.
- Furuhagen, Björn, 2001. *Från fjärdingsman till närpolis – en kortfattad svensk polishistoria*. Växjö: Växjö University studies in policing.
- Gustafsson, Harald, 2010. *Makt och människor. Europeisk statsbildning från medeltiden till franska revolutionen*. Göteborg: Makadam.
- Gustafsson, Harald, 2013. *Nordens historia. En europeisk region under 1200 år*. Lund: Studentlitteratur.
- Harnesk, Börje, 1986. "Patriarkalism och lönearbete", *Historisk Tidskrift* 106, s. 326-355.
- Harnesk, Börje, 1997. "Något om den lokala självstyrelsens problematik under 1500- och 1600-talen", s. 91-105 i Ericsson, Tom & Guillemot, Agneta, *Individ och struktur i historisk belysning. Festskrift till Sune Åkerman*. Umeå: Forskningsrapporter från Historiska institutionen vid Umeå universitet.
- Harnesk, Börje, 2002. "Den svenska modellens tidigmoderna rötter?", *Historisk Tidskrift* 122, s. 78-90.
- Holmlund, Sofia & Sandén, Annika, 2013. *Usla, elända och arma. Samhällets utsatta under 700 år*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Jeppson Grassman, Eva & Svedberg, Lars, 2007. "Civic Participation in a Scandinavian Welfare State: Patterns in Contemporary Sweden", s. 126-164 i Trägårdh, Lars (red.), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn books.
- Källemark, Ann-Sofie (red.), 1973. *Utvandring: Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Ladewig Petersen, Erling, 1980. *Fra standssamfund til rangssamfund 1500-1700*. Köpenhamn.
- Lane, Roger, 1967. *Policing the City: Boston 1822-1885*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lane, Roger, 1979. *Violent Death in the City: Suicide, Accident, and Murder in Nineteenth Century Philadelphia*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lane, Roger, 1980. "Urban Police and Crime in Nineteenth-Century America", *Crime and Justice* 2, s. 1-50.
- Lerborn, Jens, 2003. *Mellan två riken. Integration, politisk kultur och förnationella identiteter på Gotland 1500-1700*. Lund: Nordic Academic Press.
- Linde, Martin, 2000. *Statsmakt och bondemotstånd. Allmoge och överhet under stora nordiska kriget*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Lindgren, Jan, 1980. *Utskrivning och utsugning: produktion i Bygdeå 1620-1640*. Uppsala: Studia historica Upsaliensia.
- Lindgren, Håkan, 2014. "Den svenska tilliten har bestått i tusen år", i *Svenska Dagbladet*, 2014-05-03, tillgänglig på <http://www.svd.se/den-svenska-tilliten-har-bestatt-i-tusen-ar> (tillgänglig 2016-11-01).
- Ljungmark, Lars, 1965. *Den stora utvandringen: Svensk emigration till USA 1840-1925*. Stockholm: Sveriges radio.
- Monkkonen, Eric, 1975. *The Dangerous Class: Crime and Poverty in Columbus, Ohio 1860-1885*. Cambridge: Harvard University Press.
- Monkkonen, Eric, 1981. *Police in Urban America 1860-1920*. Cambridge: Harvard University Press.

- Monkkonen, Eric, 1981. "A Disorderly People? Urban Order in the Nineteenth and Twentieth Centuries", *The Journal of American History* 68, s. 539-559.
- Monkkonen, Eric, 1982. "From Cop History to Social History: The significance of the Police in American History", *Journal of Social history* 15, s. 575-591.
- Monkkonen, Eric, 1988. *America becomes urban. The Development of U.S Cities and Towns 1780-1980*. Berkeley: University of California Press.
- Monkkonen, Eric, 1992. "History of Urban Police", *Crime and Justice* 15, s. 547-580.
- Monkkonen, Eric, 2001. *Murder in New York City*. Berkeley: University of California Press.
- Nilsson, Sven A., 1990. *De stora krigens tid: om Sverige som militärstat och bondesamhälle*. Uppsala: Studia historica Upsaliensia.
- Olsen, Gunnar, 1957. *Hovedgård og bondegård. Studier over stordriftens utvikling i Danmark i tiden 1525-1774*. Köpenhamn: Landbohistoriske skrifter.
- Pedersen, Erik H., 1985. *Drömmen om Amerika*. Köpenhamn: Politikens forlag.
- Petersson, Olof, 2012. "Maktutredningen och statsindividualismen", i *Timbro-konferens den 25 september 2012: Är svensken myndig? Maktutredningen 20 år senare*. Tillgänglig 2016-11-01 på http://www.olofpetersson.se/_arkiv/skrifter/timbro120925.pdf.
- Phillips, David, 1977. *Crime and Authority in Victorian England: The Black Country 1835-1860*. London: Croom Helm.
- Pleijel, Hilding, 1970. *Hustavlans värld. Kyrkligt folkliv i äldre tiders Sverige*. Stockholm: Verbum.
- Pleijel, Hilding, 1987. "Patriarkalismens samhällsideologi" (replikskifte mellan Hilding Pleijel och Börje Harnesk), *Historisk Tidskrift* 107, s. 221-238.
- Putnam, Robert, 1997. *Den fungerande demokratin - medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS förlag.
- Putnam, Robert, 2001. *Den ensamme bowlaren - Den amerikanska medborgarandans upplösning och förnyelse*. Stockholm: SNS förlag.
- Roberts, Michael, 1977. "Drottning Kristina och 1600-talets allmänna kris", i Rystad, Göran (red.), *Europeiskt 1600-tal*. Lund: Studentlitteratur.
- Rothstein, Bo, 1998. *Just institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo, 2004. *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Rothstein, Bo & Trägårdh, Lars, 2007. "The State and Civil Society in a Historical Perspective: The Swedish Case", s. 229-253 i Trägårdh, Lars (red.), *State and Civil Society in Northern Europe. The Swedish Model Reconsidered*. New York: Berghahn books.
- Runblom, Harald & Norman, Hans (red.), 1976. *From Sweden to America: A History of the Migration*. Uppsala: Acta Univ. Upsaliensis.
- Runeby, Nils, 1969. *Den nya världen och den gamla: Amerikabild och emigrationsuppfattning i Sverige 1820-1860*. Stockholm: Svenska bokförlaget.
- Sundin, Jan, 1992. *För Gud, Staten och Folket. Brott och rättskipning i Sverige 1600-1840*. Stockholm: Institutet för rätthistorisk forskning.
- Svedin, Glenn, 2015. *En ohyra på samhällskroppen. Kriminalitet, kontroll och modernisering i Sverige och Sundsvallsdistriktet under 1800- och det tidiga 1900-talet*. Höör: Brutus Östlings bokförlag Symposium.

- Taylor, David, 1998. *Policing and Punishment in England 1750-1914*. Basingstoke: Macmillan Press.
- Tedebrand, Lars-Göran, 1972. *Västernorrland och Nordamerika 1875-1913: Utvandring och återinvandring*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis
- Trägårdh, Lars (red.), 2009. *Tillit i det moderna Sverige. Den dumme svensken och andra mysterier*. Stockholm: SNS förlag.
- Trägårdh, Lars, 2010. "Från folkrörelser till civilsamhälle: staten och samhället i det moderna Sverige", s. 15-27 i von Essen, Johan (red.), *Det svenska civilsamhället: en introduktion*. Stockholm: Forum för frivilligt socialt arbete.
- Trägårdh, Lars, 2010b. "Contested notions of civil society", s. 11-22 i Moksnes, Heide & Melin, Mia, *Power to the people? (Con-)tested civil society in search of democracy*. Uppsala: Uppsala Centre for Sustainable Development.
- Trägårdh, Lars, 2011. "The Mysteries of a Pippi Longstocking Economy", s. 69-93 i Almqvist, Kurt & Linklater, Alexander (red.), *Images of Sweden*. Stockholm: Axel and Margaret Ax:son Johnson Foundation.
- Trägårdh, Lars, 2011b. "Rethinking the Position of Civil Society in the Nordic Social Contract: Social Trust and Radical Individualism", s. 313-333 i Wijkström, Filip & Zimmer, Annette (red.), *Nordic Civil Society at a Cross-Roads*. Baden-Baden: Nomos.
- Trägårdh, Lars, 2012. "Tillitens historiska vaggas. Från blodshämnd till 'land skall med lag byggas'", s. 123-146 i Reuter, Marta, Wijkström, Filip & Kristensson Ugglå, Bengt (red.), *Vem i hela världen kan man lita på? Förtroende i teori och praktik*. Lund: Studentlitteratur.
- Trägårdh, Lars, Wallman Lundåsen, Susanne, Wollebaek, Dag & Svedberg, Lars, 2013. *Den svala svenska tilliten. Förutsättningar och utmaningar*. Stockholm: SNS förlag.
- Trägårdh, Lars, 2013b. "Why is the 'New' Swedish Model Attractive to Both Left and Right?", s. 113-124 i Almqvist, Kurt & Linklater, Alexander (red.), *Images of Sweden II*. Stockholm: Axel and Margaret Ax:son Johnson Foundation.
- Trägårdh, Lars, 2013c. "The Historical Incubators of Trust in Sweden: From the Rule of Blood to the Rule of Law", s. 181-203 i Reuter, Marta, Wijkström, Filip & Kristensson Ugglå, Bengt (red.), *Trust and Organizations - Confidence across Borders*. New York: Palgrave Macmillan.
- Trägårdh, Lars, 2013d. "Utmaning: individens ställning i det framtida välfärdssamhället", s. 247-261 i Strömbäck, Jesper (red.), *Framtidsutmaningar*. Stockholm: Framtidskommissionen.
- Villstrand, Nils Erik, 2005. "Stormaktstidens politiska kultur", s. 17-101 i Christensson, Jacob (red.), *Signums svenska kulturhistoria. Stormaktstiden*. Lund: Signum.
- Wallman Lundåsen, Susanne & Vanstad, Johan, 2015. "Civilsamhället och staten: en fråga om tillit", s. 217-230 i von Essen, Johan, Karlsson, Magnus, Blomquist, Lena, Forsell, Emilia & Trägårdh, Lars (red.), *Med kärlek till det oordnade*. Stockholm: Ersta Sköndal högskola.
- Österberg, Eva, 1982. "Den gamla goda tiden" - bilder och motbilder i ett modernt forskningsläge om det äldre agrarsamhället", *Scandia* 48, s. 32-60.
- Österberg, Eva, 1983. "Väld och våldsmentalitet bland bönder. Jämförande perspektiv på 1500- och 1600-talens Sverige", *Scandia* 49, s. 5-30.
- Österberg, Eva, 1987. "Svenska lokalsamhällen i förändring ca 1550-1850. Participation, representation och politisk kultur i den svenska självstyrelsen. Ett angeläget forskningsområde", *Historisk Tidskrift* 187, s. 321-340.
- Österberg, Eva, 1993. "Vardagens sköra samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från Vasatid till Frihetstid", s. 123-146 i Broberg, Gunnar, Wikander, Ulla

& Åmark, Klas (red.), *Svensk historia underifrån: Tänka, tycka, tro*. Stockholm: Ordfront.

Österberg, Eva & Sogner, Solvi (red.), 2000. *People Meet the Law*. Oslo: Universitetsforlaget.

INTERNET

Nationalencyklopedin: <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/danmark/historia> (tillgänglig 2017-10-13).